

Համարեր ինքզինք՝ միշտ քննադատող եւ հաւուսածող բլլալու եւ պաշտպան կենալու յանդիման Հայածնող եկեղեցականաց, ինչպէս պաշտպանեց Աւագորեն Եղիշ, ՔՏՆ. խաչիկեանն ընդդէմ Թադէոս Արքեպիսկոպոսի բռնաւորութեան, թէեւ չկրցաւ խուսափիլ անիրաւութեան վրէժ. խնդրու թենէն:

(Ըրբողութիւն)

Հ. Գ. Գ.

ՔՂԹԱԿՅՈՒԹԻՒՆ

ՏԵՆԻՋԱՐԻ, ՆՇԱՐԱՐԻ ԵՒ ՇՈՏԵՐԻ ՇՈՏՈՑ ԳՐԱՐՏԵՐԸ

Այսօրն կուսակալութեան զիտուար քաղաքներուն մէջ, տարիներ եւ զարբեր ի վեր հաստատուած Հայոց նախկին յիշատակագրութիւններն հետազոտելու համար, մեծաւ անհամբերութեամբ եւ փափաքեանք կը սպասէի գպրոցական արձակուրդի օրերուն: Արդէն երկու տարիէ ի վեր ձեռք դարկած էի այն կուսակալութեան զիտուար տեղւոյն Չփուռնոյ, հնադրոյ արձանագրութիւններն օրինակելու, ի մի ամփոփելու, որուն ամբողջութեան համար բնականապէս Այսոյն քաղաքին, Նազիկին, Տենիջիին, Իտեմիշ, Գասապա եւ այլն, քաղաքներու յիշատակագրութիւններն եւս պէտք էր ժողովել: — Եղիշի 11 երդք օրն էր, երբ ներկայացայ տեղւոյս առաջնորդին, Գեորգիան Եւ. վրդապ. Արշակեանի՝ յանձնարարական մը խնդրելու. ամենայն սիրով եւ ուրախութեամբ առաւ ինդրածս, որուն մէջ կը յանձնէր արժանապատիւ քահանայից՝ հետազոտութեանցս համար գիւրացընել ինչ ամէն միջոցները: Երկրորդ օրը թողուցի Չփուռնիան եւ կրիչէ արեւուն տակ շոգեկառք կը տանէր զիս Տենիջի: Հասայ հուսկ ուրեմն քաղաքացած տեղս եւ կարեւոր տեղեկութիւններն ամփոփելով գարապի ի Նազիկ, անկէ Այսոյն եւ վերապէս գարեմալ Չփուռնիա: Վախճանիս հասած էի. հաւաքեցի դասը հնադրոյ արձանագրութիւնները:

Վերսիշեալ երեք քաղաքացի գպրոցներուն վրայ համառօտ դադարաւ մը կ'ուզեմ՝ տալ «Հանգիստ» ընթերցողաց, համաժողովութիւն մ'ընելով իրենց ունեցած յաւաքագրութեան նկատմամբ: Բարբախտաբար երեք տեղացի գպրոցներն ալ տալուիս չէին արձակած աշակերտներն, որով կրցայ տեսնել եւ իմանալ իրենց վիճակը:

Տենիջի ունի իւր գպրոցն եկեղեցւոյ պարտեղին մէջ. շէնքը կրկնյարկ է, յարկերն ալ գիւմաշ գիւմաշ կրկին բաժանուածն ունին: Երկրորդ յարկը միայն եր. գործածուի իւր գպրոց, որուն կրկին սրահներէն մին մանչերու, երկրորդն՝ աղջիկներու յայտնուած է: Աշակերտներու թիւն է 40—45 մանչ եւ 28ի շափ աղջիկ. ունին ուսուցիչ՝ Գրգաղապէի Հայկ Թաթիկեան անուն ազնիւ:

Երիտասարդ մը, որ երկու տարիէ ի վեր կը կատարէ այն պաշտօնը՝ օգնականութեամբ տեղացի վարժուէլ մը: Վեց կարգի բաժնուած են մանչերը, որոնք կը սորվին հայերէն եւ տաճիկերէն լեզուները, թուարանութիւն, սրբազան պատմութիւն եւ այլն: Եղիշ, Տղաք քննութեանց պատրաստուելու հոգեւոր մէջ եւ միայն քանի մ'օրէն աղտո բլլալու յառով քաշուելուած, երկու մէկ մը ճակատներուն ջրախիւրդ սրբելու ետեւէ էին, երբ իրենց քանի մը հարցում առաջարկեցի. ամենայն յաւաքութիւններ փոքրիկ մանուկները պատմական նշեցին հարցմանցս, կարգացին եւ գրեցին: Տենիջիի Հայք տաճիկերէն կը խօսին ընտանեաց մէջ. բայց գպրոցիս աշակերտները լատ. սորված են հայերէն եւ իրարու հետ ինչպէս բնական է, կը խօսին հայերէն. կը յուսացուի որ քանի մը տարիէն ընտանեկան լեզուն եւս պիտի փոխուի հայերէնի, որուն կը բաղձան իրենց ալ: Համաժողովութեամբ՝ աղջիկները չունին այն յարողակութիւնն, զոր ունին մանչերը, տեսայ յառեղ ձեւագործները, ձեռագործի սկզբնաւորութիւններ էին միայն: Վարժուէլս կատարելու միջոցութիւն չունենալուն կը արուէր աղջիկնք եւս միայն: Գրթմանս հաստատութեանս եւ աղգին յառաջագիտութեան նախանձախնդիր տեսայ եւ լսեցի Ստեփանի Էֆ. Գեորգեան վաճառականը, որ լատ. ճանչցած է կըրթական հաստատութեանց կարեւորութիւնը. ինքն է որ քաշալեք կ'ըլլայ ուսուցչին եւ հոգ իր տանի ամենայն կերպով գպրոցիս միշտ բաց մնալուն, գիտնալով՝ որ յարասեւ ուսմանք կը լսեցնէ շատ մը պակասութիւն:

Նազիկի գպրոցն ալ եկեղեցւոյն պարտեղին մէջն է. նորակառոյց, միայակի սրահ մըն է, ուր կը ժողովն թէ մանչ եւ թէ աղջիկ աշակերտները: Աշակերտաց թիւն է 40, որոնցմէ 30 մանչ, մնացածներն աղջիկ են, ասոնց ամենուն վրայ գրուած է իւր ուսուցիչ Անիցի Եղիշ: Վարդանեան անուն երիտասարդ մը, որ ութի մանկ իր սրտած է տեղւոյս այն պաշտօնը: Իւր եւանդեան հակառակ տակաւին աշակերտը յառաջագիտութեան երկրորդ քայլն առած չէն: Այս ալ կը սորվին միայն հայերէն եւ տաճիկերէն լեզուներն եւ նախակրթարանի յատուկ գիտութիւնները: Ըստ յաւաքի երեւցաւ երբ տղոց հանգստանալ տաճիկի իրարու հետ տաճիկերէն խօսիլ լսեցի. բայց աստի տաք՝ տառուեկու տարեկան աղջկանց պտղը կարաւ առաջարկեցի, պատրաստան եղաւ՝ «Ինչ է ինչ», «Ինչու չես կենար կարաւ» ըրի. «Գպրոցը գոց էր, Եւանդ գպրոցը կ'ընթայի, պատահանեց մին: Ետեւալ երթալ չալ, եւս պէտք չէ, ոչ հաւատարի իրենց յետամնացութեան պատճառը. արգելք մը որ շատ տեղերու մանկանց յառաջագիտութիւնը կը խափանէ: Բայց ոչ. լրանիս համաձայն՝ ունին այժմ՝ Նազիկի Հայք եւս երկու անգի կողմալ հոգաբարձութիւն մը, որոնք գպրոցն յառաջացնելու մտադր են:

Այսօրն նմանապէս ունի եկեղեցւոյն քով երկուեւ գպրոց մը, որ եւ գեղեցիկ տեղք եւ օգուտե գրքը ունի: Գպրոցն ունի ընդարձակ սրահ մը եւ սրիշ երկու անեակներ, որոնցմէ մին ժա-

մանակին իբր ընթերցատուն գործածուած է եւ ուր կայ տակաւին փոքրիկ գրատուն մը 200 է աւելի գրքերով: Իսկ երկրորդ «ննենակը» ժողովատեղի է: Սրահին մէջ ժողովածու էին 18—20 է շաբաթ մանչ եւ 6—8 աղջիկ ուսանողներ: ասոնց վրայ իբր ուսուցիչը կարգուած է Անգլաերէնի վարժապետան անուն երիտաւարդ մը, որ գրեթէ երեք շուրս ամէն ի վեր նուիրած է ինչն զինքն Այսթոնի հայ մանկաւոյն կրթութեան: Աշակերտքը կը սորվին հոս նաեւ գաղղ. լեզուն, ուսուցիչը պտորաւտած է գեղեցիկ ծրագիր մը սեմանց եւ կախած որահին պատէն, վաւերացեալ թաղական խորհրդով անգամներէն: Բայց քանի՜ քանի՜ այսպիսի ծրագիրներ ունեցած է գաղղին (ինչպէս հոս մ'ալ տեսայ գրատան մէջ) նորանոր ուսուցիչներէ, եւ գործնական աղբիւրք մը յառաջ չէ եկած: Ինչո՞ւ այնչափ սակաւթիւ են աշակերտներն եւ ինչո՞ւ երիտաւարութիւնն հոսի է ուսումնասիրութենէ: Երբ ժամանակ մը Այսթոն ունեցած է յառուկ ընթերցատուն եւ իւր գրքերը, ինչո՞ւ ներկայիս երիտաւարքը չյաճախեն եւ օգուտ չբերեն այն պարտաւոր գրքերէն եւ շաւիղներն զանաւր: Ուրախութեամբ լսեցի որ գարնեալ ընթերցատունը բանալու հետամուտ եղզներ կան: Փաստաբան Յովհաննէս Էփ. Մալբաճի՝ ծննդեամբ Գրգաւդանցի, գաղղցը ծագեցընելու ամենայն ճիգ կը թափէ, ընթերցատունն եւս վերանք բանալու միջոցները հայթայթելու ջանն ու ճիգ չի խնայեր: Այս երեք քաղաքներու գաղղցներուն մէջէն ամենէն աւելի գործնական աղբիւրք անեցած կը տեսնենք Տէնիզիէի գաղղցը. պատճառները շատ յայտնի են. նախ՝ գաղղցին միշտ բաց քնալը, եւ երկրորդ՝ ուսուցիչին յարատեւութիւնը, որ կըրցած է այս արգիւնը յառաջ բերել: Եթէ նազիկի կամ Այսթոնի գաղղցներն եւս բնաւ զոյ չըլլաւ, ուսուցիչներն յարատեւեն, եւ եթէ հարկ վրայ փոփոխութեան իրենց յաշարքը չունեան՝ չեմոզուն իրենց պաշտօնն ուսուցիչները, այն ատեն անանց տարակուսի այս գաղղցներն ալ քիչ ժամանակէն կու տան իրենց պատուը: Բայց գծաբաւ տարբար այսպէս չէ եղած. քանի մ'ամեն, կամ մէկ տարին եւ կամ առ առաւելն մէկ ու կէս տարին կը տեսնենք որ ուսուցիչն՝ անանց յաշարքի կը թողու իւր պաշտօնը. եւ ահա երկու ամիս շորս ամիս, երբեմն նաեւ տարի մը ամբողջ զոյց կը անայ գաղղցը: մինչեւ որ նորը գտնուի, ապա ալ մուսցած կ'ըլլան իրենց սորված քիչ բանը. եւ նորոյն գաղղաւամբը՝ այնքն սկսի կը ստիպուին: Ահա այն է անկատար կրթութեան եւ յետամնաութեան գլխաւոր պատճառը: Բայց շարեաց արմատը կարելի հարկ է. ծնողաց եւ հոգաբարձուներու պտորաւտականութիւնն է՝ գոհ ընել ուսուցիչներն ըստ կարելոյն, քաջալերել զանոնք, երբեմն այց ելլել գաղղցին եւ հետաքրքրուիլ իրենց գաղափար կրթութեամբը: Կայ սակի մտադրութիւնն ալ արժանի կէտ մ'ալ. Տէնիզիի ունի իրեն վարժուհին աղէկանց համար: Ինչո՞ւ Այսթոն չունենայ: Այցելուութեան մ'աւելի հարցոյն մը մը, ինչո՞ւ իւր գաղղիքը անպարտ կը թողու, պատասխանեց. «մեր զգիւնմ, հիմախառն քղադ ուրիշ քան մ'են, ու

նոց մէկ Խորհրդի զգիւնմ, Իրաւացի էր զաւակաւոր մօր ըսածը: Ուսուցիչը կընայ աղջկան մը սորվեցընել կարգաւ, գրել եւայլն. բայց ձեռագործ: Յառաջադիմութեան մեծ քայլ մ'առած կ'ըլլան Այսթոնիցի եթէ ունենան իրենց աղջկանց համար մասնաւոր վարժուհի մը, որով թէ՛ ծնողք չեն ստիպուի օտար գաղղցներ աւելի իրենց եւ թէ՛ ուսուցիչն բնոր կիսով չափ թելթելուցած կ'ըլլայ: Գիտենք թէ մեր այս տողերը խթան պիտի ըլլան՝ կարեւորն իսկոյն հոգալու: Ժամն զի ապագայ կրթութեան պտուղները կը քաղուին միայն լուս հոգացուած ու մշակուած ծառէ մը:

Այսթոնի գաղղցին վրայ այսչափ:
Մերն յիշեցանք միշտ ընթերցատունը, քանի մը ձեռագիր գտանք, թէպէտ նշանաւոր չեն իրենց հնութեամբը, բայց ձեռագրաց գարուն մէջ կ'ապրիք, նոյն իսկ անչառ համարաւածներն ալ ժամանակին կարտաբեր ժանիքներէն աղատել կ'ուզենք. ուստի եւ ուրիշ առթիւ կը ծանօթացնեմ զասոնք ուսումնականաց: Է. Զ. Գ.

Գ Ր Ա Գ Ի Ց Ա Վ Ա Ն

ՅՈՒՆՈՒՅԸ ԵՒ ԳԻՐԸ ԳԻՆԼՈՒ ՄԱՐԻՆՈՍԸ

(Էրասմուս-Ռոտմ.)

Նշանօրինակներ ու կտակներ:

Գիտական նիւթերու վրայ գրուած ատեն շատ անգամ կը հարկագրի հեղինակն իւր կարծիքն ուրիշ գիտնականաց խօսքերով պայտցուցանել, կամ գոնէ հաստատուի: Ուստի եւ շատ անգամ հարկ կ'ըլլայ ծանօթութիւններ գրել, կոչումներ ընել: Նորաւ հեղինակներու անձաւորակութիւնը շատ անգամ յերեւան կ'եկէ՝ այս պարզ եւ կարեւոր նիւթին մէջ. կամ ամենեւին «կոչումն, ըստած բանը չեն գիտին, այսպիսի ուրիշին կարծեաց կարեւորութիւն չեն տար (այսինքն ուրիշէն սորված չեն ուզեր երեւալ), եւ կամ այնպէս առաւ ծանօթութիւններ ու կոչումներ կ'աւելցընեն, որ կերպով մը ձանձրաւայի կը գտնան: Թե՛ ինչո՞ւ, պիտի ցոյց տանք յաջորդ տողերով:

Սովորութիւն է եղած ծանօթութիւններն աւելցընել չէլի մը ստորաւոր եւ կամ գրքին վերջը յառուկ գլխոյ մէջ. արդ ինչպէս նեղացցցիչ կ'ըլլայ եթէ իւրաքանչիւր բառին ստիպուի ընթերցողը իւր աչքը վերէն վար փոխադրել... Տող մը կարգաւոր առեն 3, 4, 5 անգամ ստիպուի իրի առ առաւ ծանօթութեանց մեջ (որ սովորաբար միշտ մանր գրով կը գրուին) թափառիլ եւ շատ անգամ — մղորիլ: Ահաւասիկ